

Leka för livet

FATABUREN 1992

Leka för livet

NORDISKA
MUSEET

Leka för livet

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1992

FATABUREN 1992

ISBN 91 7108 316 2

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Hans Medelius.

Bildredaktör Agneta Johansson.

Teknisk redaktör Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.

Omslag: Drottning Blanka av Namur. Målning av Albert Edelfelt 1877. Foto Hannu Aaltonen. Ateneum, Helsingfors.

Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1991

LEK FÖR LIVET

Birgitta Knutsdotter Olofsson

*Birgitta Knutsdotter
Olofsson, docent, hög-
skolelektor, Vaxholm.*

Lek är ett spännande fenomen.

Två pensionerade damer säger i en intervju i DN:s På Stan att när de sitter på kulturhusets terrass så "låtsas vi att vi är i Paris". Varför i Herrans namn gör de det? Jo, för att det är så härligt att leka! Då känns allt annorlunda. Då smakar kaffet franskrostat och till och med trafiken blir exotisk. En man säger till sin hustru "Skall vi leka pappa och mamma". Den leken sätter sprätt på ett 25-årigt äktenskap.

Leken sätter en guldkant på livet och ger det mening utöver det vardagliga. Barn, som lärt sig tricket, kan när som helst gå in i lekvärlden. När de gungar säger de "Vi leker att vi är fåglar" och då känns det ännu underbarare att flyga genom luften. Lekskickliga barn kan leka i timmar i sträck. De skiljs med ett "Vi fortsätter i morgon!". När de lekt färdigt, är de trötta men inte griniga utan glada och nöjda.

VAD ÄR LEK?

Gregory Bateson skrev 1955 en artikel "A Theory of Play and Fantasy". Han beskriver lek som en mental inställning, ett förhållningssätt till verkligheten, där det som görs, sägs, tänks inte skall tolkas bokstavligt. Det som görs, sägs, tänks är inte vad det ser ut att vara, det är lek och skall förklaras utifrån lekens intentioner. Denna mentala inställning meddelar man omgivningen genom att signalera lek med ögon, mimik, röstläge, sätt att tala och att bete sig. Den som förstår signalen, tolkar då det som sker efter lekens premisser.

I lek förhåller man sig till verkligheten på minst två tolknings-

Teckning Christina Alvner.

plan. När hundvalpar jagar varandra, tumlar runt, biter utan att skada och morrar utan att vara arga, betar de sig "som om" de slåss, men signalerar samtidigt med svansföring och kroppshållning, att de inte jagar varandra för att ta fast och bita, utan jagar varandra på lek. Deras hotfulla beteende skall tolkas lekfullt. Om jag t.ex. tar en sked, för skedbladet till örat och säger "Hallå, det är Birgitta", gör ett uppehåll, himlar med ögonen, ser bekymrad ut och säger "Vad säger du! Så hemskt!" så kan man tro att jag blivit galen. Leksignalen, det svaga leendet på läpparna, ger en annan tolkning. Jag låtsas att jag talar i telefon. Med en treåring som sällskap underlättas förståelsen jämfört om jag sitter ensam vid ett bord på en restaurang. Leksignalen hjälper oss att tolka det som händer som "lek".

Leksignalen är ingen kort signal, som begreppet kan föranleda en att tro, utan ett uttryck för inställningen, förhållningssättet till verkligheten och tolkningen av det som sker så länge leken varar. Ett barn, som bråkleker, skrattar och ser glatt ut och är nog med

Sänkt blick och full koncentration. Foto Gunnar Lundh.

att den andre inte skall tro att han är arg eller vill skada. I bråklek och skrämselflekar är det viktigt att leksignalen är tydlig och kan uppfattas av den andre. Blir man rädd på riktigt blir det gråt i stället för lek.

I låtsaslek talar barnen med röster i leken. Om leken använder de förfluten tid för att markera fiktion. "Då var du mamma och jag var lillasyster och detta var vårt hemma."

Man kan höra på de ljusa, vänliga rösterna och på rollpratet om barn leker, precis som man kan höra att det är radioteater, då man slår på radion. När man leker rör man sig obehindrat mellan verklighetens tolkningsplan och lekens – eller lekens i leken.

Joel och Josefin leker. De pratar oupphörligen och deras röster är klara. Det låter vänligt och trevligt som det gör när barn leker. Plötsligt säger Joel med vanlig röst "Nej, nu leker jag inte längre." Han går in i rummet intill men vänder omedelbart och säger glatt "Hej! Här kommer jag. Jag kommer istället för han som var här förut. Han dog." Varken han som var "här förut" eller han som kom nu är Joel och ändå är de Joel. Om någon tolkar fel svarar Joel "Det var ju bara som vi lekte!"

Josefin och jag sitter vid köksbordet och leker med två Waldorfdockor, Anton och Ellen. Vi leker att dockorna är barn som sitter i sandlådan. "Vi leker att jag är en prinsessa och du en kung." säger Josefin med Ellen-röst. "Ja" svarar jag med Anton-röst. När vi har lekt det ett slag säger Josefin "Vi leker att Anton är sjuk!" Då slänger jag omkull Anton på bordet och tar med hans små händer på magen "Aj, aj, aj. Jag har så ont i magen" jämrar jag mig med Anton-röst. "Nej, vi leker inte att Anton leker att han är sjuk. Vi leker att Anton är sjuk på riktigt" tillrättavisar mig Josefin. Mitt överdrivna sätt att agera för Antons räkning gav henne intrycket, att Anton lekte att han var sjuk.

Leksignalen känns även igen djurarterna emellan på samma sätt som man lär sig förstå känslouttryck som glädje, vrede, sorg, förvåning och nyfikenhet arterna emellan.

Min stora men veka Berner Sennenhund och jag brukade leka "Hjälp vilken farlig hund!". Jag sjåpade mig och han drämde tassarna i marken och gav grova skall. Han försökte bete sig så farligt han kunde. Men svansen skrattade. När jag vände mig mot honom och sa "Nej, Alexander, nu slutar vi" visade han sin glädje över leken genom att stoppa nosen i min hand.

Lekinställningen och leksignalen sätter en ram runt det som sker. Innanför den ramen råder lekens logik. Leken blir ett stycke verklighet utbrutet ur den verkliga verkligheten. Köksstolen blir en häst, sadlas och ges hö. Ryttaren far iväg med fart. Leken är uppbyggd av en hel rad av logiska förvandlingar. Men om man ber ett barn efter avslutad lek att ställa in hästen i stallet (stolen under bordet) kan man få en föraktfull fnysning till svar. "Jag leker inte längre."

LEKENS VÄSEN

Att leka är att kunna förvandla verkligheten till något annat. Helen Schwartzman ser denna förmåga att omforma och förvandla något till något annat som grunden i mänsklig intellektuell aktivitet. Författare omformar sina privata erfarenheter till generella drag i mänskligt liv. Vetenskapsmannen omvandlar systematiska erfarenheter till teorier, religionen upplevelser av det överjordiska, det oförståeliga, det mystiska till myter och riter. Gud sade "Varde ljus." Och det vart ljus. Johan Asplund

Ryttarna far i väg i full galopp.

kallar detta den yttersta leken. "Endast i leken kan det inträffa att det också prompt vart ljus", skriver han.

Barn säger "Nu är det natt", blundar och snusar. Så sätter de sig upp och säger att "Nu var det morgon". Och det vart morgon. Bröd och vin förvandlas i nattvarden till Jesu lekamen och blod. Kanske är det så att bara den som lekt förstår skillnaden på lek och verklighet, teori och verklighet, myt och verklighet? Kanske är det en utvecklad lek som ger oss den tankens frihet, som leder till nyskapande vetenskap, konst, litteratur och religion?

Själva meningen i beteendet förvandlas. "Vi slåss inte, vi bara bråkleker." Detsamma gäller personer, handlingar, ting, rum och tid. I lek är det de inre föreställningarna, som råder över de yttre förutsättningarna. I undersökning och experiment är det tvärt

om. Om intresset under leken vänds mot någon yttre företeelse eller mot en sak, som väcker nyfikenhet, går man ur leken för att rikta sin uppmärksamhet utåt. Man undersöker "på riktigt".

När barn leker låtsaslek förändras medvetandetilståndet, de ser ut att vara i lätt hypnotisk trance. Blicken är ofta sänkt eller inåtriktad för att skydda de inre föreställningarna mot en alltför påträngande verklighet. Det är de inre bilderna, som bestämmer hur handlingar, händelser och upplevelser skall tolkas. Omvandlingen sker ju tankemässigt – det är inte trolleri "på riktigt". Stolen är både en stol och en häst beroende på om man är utanför eller innanför lekramen.

Utifrån är lek, om man inte uppfattar leksignalen, bråk (hästar i galopp), slagsmål (bråklek), odygd (låter småbilar göra störtlopp i rutschkanan), vansinne (sitter med en sked mot örat och pratar). Uppfattar man leksignalen är leken meningsfull och full av betydelser. Inifrån är leken ett förhållningssätt, en mental inställning, som upplevs som en alldeles bestämd känsla. Det var därför de gamla damerna låtsade vara i Paris.

Innanför lekramen är lekvärlden. Det är en förtrollad värld, där allt är möjligt, allt kan transformeras. Denna förvandlingsakt är ett sorts skapande med hjälp av ord. Tvååringen sätter sig i en upp-och-nedvänd pall och säger "Åka båt" och vips så är pallen en båt och golvet ett hav. Man förvandlar sig själv och sina handlingar. Man förvandlar människor och ting. "Nu var du polis, som jagade oss. Men du kunde inte få fatt oss, för vi hade gömt oss." Man förvandlar tid och rum. "Vi leker att jag var en flicka för länge sen!" – "Mor, skall jag gå till källan och hämta vatten?" Allt är möjligt bara man kan tänka ut det.

Joel och Josefin leker baby inspirerade av sin nya kusin. "Jag var mamma och det här var min baby." säger Josefin. "Ja, och jag var mamma till den här babyn" säger Joel. "Nej, du kan inte vara mamma för du är ju en pojke. Du får vara pappa" rättar Josefin. "Ja, men jag LEKER att jag är mamma." Och då är han mamma.

Knappt treåriga Felicia matar de vuxna med modellera, som är yoghurt med banan. Hon bjuder katten Benjamin också och blir irriterad för att han inte låtsasäter. "Benjamin kan inte låtsas förstår du" förklarar jag. Då klappar hon honom överseende på huvudet och säger "Låts, låts".

Matti Bergström talar om barnens möjlighetsglasögon. De glasögonen sitter på hela tiden under leken.

Jag brukar fråga människor vad de kommer ihåg för lekar från sin barndom. Ofta är dessa från 8–9 årsåldern.

En trist gård med lagad asfalt blev som en karta med olika länder dit barnen reste.

Parkeringsrutorna blev barnens hus, när bilarna var borta under dagen.

En barnträdgårdslärlarinna från Finland berättade att det var så långt att gå till bästa vännen, så hon bröt en hasselpinne, höll den som ett styre mellan händerna och "cyklade". Då gick det mycket fortare.

Några barn lekte hönshus i en gammal hundkoja och satte upp pinnar med uppbåsta papperspåsar som hönor.

För den som lekt sig skicklig har påhittigheten inga gränser.

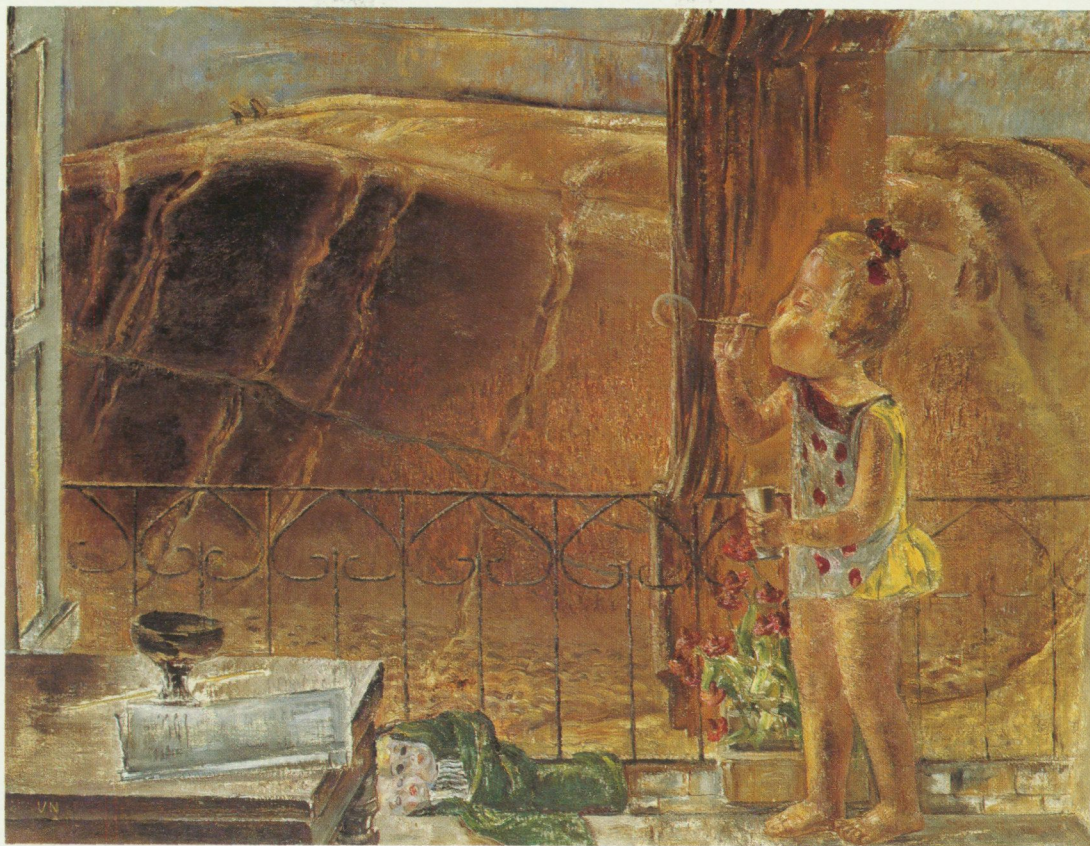
Många forskare har noterat den inre motivationen och att barn går helt upp i leken. Leken är sin egen belöning. Man behöver inte applåder eller beröm. Det är fullständigt ovidkommande om någon vuxen säger "Så bra ni leker!" Ja, det är till och med störande.

I lek, som i kreativt arbete, ger man sig hän. Man förlorar sig i leken. Barn är som uppslukade av leken. De varken ser eller hör. Inget annat existerar än de inre föreställningarna och förvandlingar inom lekens ram. Lekens medvetandetillstånd utmärks av hundraprocentig koncentration och hängivelse. Mikaly Csikszentmihalyi kallar detta tillstånd för "flow", dvs. ett totalt uppgående i det man gör och en speciell känsla av herravälde över det man sysslar med, som utmärker kreativt arbete och lek hos både vuxna och barn. När man ger sig hän i leken glömmar man sig själv. När man leker "Påven bannlyser" på ljusa sommarkvällar, så är det bara leken som gäller; att akta sig för påven, att frita andra genom att ta risken att själv bli bannlyst, att vänta på en vink. Allt annat är borta. Man glömmar att man skall vara hemma klockan åtta. Man glömmar att känna att man är kall och hungrig.

I hängivelsen och självförglömmelsen ligger lekens lockelse menar socialantropologen Eli Åm. Ja, ständigt söker vi bli befriade från vår självmedvetenhet. När vi mår dåligt är självmedve-

"Då var jag en fin fru. Jag bodde här och du var min jungfru." I leken förvandlas världen. Underklassens bakgård blir överklassens hem. Foto Gunnar Lundh.

*”Såpbubblor” oljemålning av
Vera Nilsson 1927. Statens
konstmuseer.*

*Vilka inre bilder och föreställ-
ningar styr dessa barn? Med
sänkt blick och full koncentration
inordnar de sig under lekens reg-
ler. Foto Gunnar Lundh.*

tenheten en plåga. Man försöker döva den med piller, alkohol eller arbete, arbete, arbete – om man inte kan ge sin olycka uttryck inom konstens, fantasins eller lekens ram.

Ett annat utmärkande drag är upplevelsen av tidlöshet. Leken varar en evighet och tiden försvinner i ett nafs. Lek är här och nu. Inte väntan på vad som skall komma. Samtidigt är leken där och då, långt från här och nu. Det är som ett trolleri.

Vad man än leker eller leker med, är det alltså de inre föreställningarna, som styr. Yttre stimuli underordnas det inre förhållningssättet. När jag leker att jag är turist i ett främmande land, framstår det kända, vanda som nytt och okänt. Likheter och associationer underlättar övergången från verklighet till lek och transformationerna av ting eller av personers identitet. En barn-

kratta nedstoppad i trädgårdskannans pip blir en "knasig giraff" som får gå omkring och äta av buskarna och blommorna. I lek använder sig barn också av metaforer. Micke, som ofta är rädd och försiktig, försöker att skaffa sig mod och styrka genom att inom lekens skyddande ram och i en trygg vuxens närvaro leka farligt lejon. Han har ett harhjärta men försöker skaffa sig ett lejonhjärta. I både leken och i metaforen kan man välja minst två tolkningssätt av det som sker eller sägs. Det omedelbara är inte alltid vad det ser ut att vara. Det kan ha en annan mening eller en överförd betydelse. När barn använder metaforer sker det sällan medvetet, men om man tar sig tid att lyssna, har de en förunderlig träffsäkerhet.

Innanför lekramen finns en skyddad värld med en perfekt harmoni. Detta betyder inte att lekens innehåll är harmoniskt. Lekens innehåll handlar ofta om hemskheter, aggressivitet, krig, hot, farlighet, rädsla och skräck – inom lekens trygga ram. Nej, harmonin råder inom den som leker eller mellan dem som leker. Vad det är fråga om är att man följer lekens utsagda och outsagda regler. När man bråkleker är det inte meningen att vinna eller få övertaget annat än för en kort stund. Tar man i för hårt eller håller nere den andre för länge, så bryts leken eller det kan bli slagsmål på allvar. Leker man skola skall det vara som i en riktig skola – fast på lek. Hur naturtrogen leken blir beror på barnens utveckling och vad de vet om det de leker. Två fyra-åringar kan leka båt och båda vara kaptener och styra åt var sitt håll utan att det stör harmonin, vilket är omöjligt när de är sex år – om man inte bestämmer annorlunda. "Vi säger att det var två kaptener på den här båten."

I regellekar utan tävlingsinslag som t.ex. "Påven bannlyser" är reglerna tydligt utsagda. Man leker som man skall göra eller bestämmer annorlunda regler. Barnen håller reglerna självmant och ingen domare behövs.

Allt som kan störa harmonin tvingar barnen ut ur leken. Det kan vara att någon inte följer reglerna. Det kan vara obalans i makt och i vems påhitt som godtas. Det kan vara konflikter och oenighet om vad som är vad och vem som är vem.

Två flickor leker "barnavårdscentralen". Allt flyter som det skall. En tredje flicka kommer med sin docka och dockvagn. "Du kan ta av och lägga din baby på bordet där, varsågod" får hon veta. Men den nya flickan har inga

"Vad lagar du för gott? Får jag smaka? Mmm så gott!" Laga mat är en kär lek. Foto Lennart Olson, Tiofoto.

småsyskon och vet inte vad man gör på barnavårdscentralen. "Jag kokar kaffe" säger hon frankt. Fel, fel, fel! Leken bryts. "Nej, för det här är barnavårdscentralen och där kokar man inte kaffe!"

Korta utsteg ur leken för att klargöra saker, hämta rekvisita, skaffa hjälp med något eller ställa till rätta sker utan att leken störs. Tal utanför leken, tal om leken och tal i leken blandas oupphörligen. Lyssnar man noga kan man höra på deras sätt att tala om de är i leken eller utanför leken.

Harmonin kan också störas av oro och rädsla. Blir man rädd på riktigt för äldre barn eller för vart leken tar vägen, drivs man obönhörligen ut i verkligheten.

En man leker "De tre bockarna Bruse" med några barn. Han är trollet och står under trappan, som får föreställa bron. När det är treåriga Simons tur att gå över bron och trollet dundrar "Vem är det som klampar på min bro?" svarar han ängsligt "Det... det... det är bara lille Simon och vi är vänner".

Rädslan driver ut honom ur leken och in i verkligheten. E. H. Erikson talar om lekavbrott i lekterapin. Dessa avbrott sker, när leken kommer för nära den hemska verklighet, som barnet i leken försöker få bukt med.

Lek innebär både närhet och distans. Det man lekt har man upplevt och ändå inte upplevt. Man har bråkлект och vet hur det är att slåss, men har ändå inte varit med i ett slagsmål. Att leka mamma innebär att vara som mamma och bli klar över mammas roll och samtidigt kanske distanserat ironisera över den. Inom lekens trygga ram kan upplevelser upprepas om och om igen så att man får distans till dem.

I leken sker ett möte mellan den yttre världen och den inre. Upplevelser och erfarenheter av omvärlden bildar stoff för leken men återges sällan som de var utan stuvats om efter barnets intentioner i en kreativ process. Föremål i den yttre världen, som barnen stöter på, väcker associationer och sätter i gång fantasin, denna förmåga att skapa händelser och skeenden, miljöer och ting genom att utnyttja tidigare erfarenheter i helt nya versioner. Leksaker har just denna förmåga att väcka associationer, att väcka fantasin till en skapande lek.

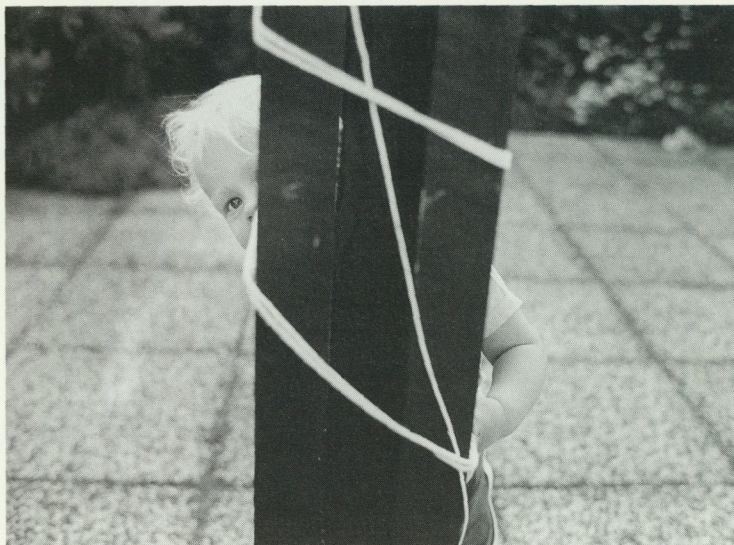
Det verkar som om detta lekens medvetandetillstånd är speciellt hälsosamt. Barn kan vara alldeles slut, men som genom ett trollslag får de all energi i världen, om de kommer på någon lek. När de har lekt en spännande och rolig lek länge och ostört, är de nöjda, lätthanterliga, trötta – men inte griniga. Det är samma sak med oss vuxna. Vi återhämtar oss i lekens medvetandetillstånd. Vi kan vara dödtrötta och ångra att vi bestämde att se den där dansgruppen eller teaterföreställningen. Efter föreställningen känner vi oss glada, lättade och lyckliga.

P. C. Jersild uttrycker det på följande sätt:

Konst – målningar, musik, litteratur – är just ett slags inramad minivärld eller ett färgglatt privat universum. Ett slutet rum dit man kan fly och låta sig förvisso inte bara underhållas utan också uppmärksammas eller förundras men utan att störas av den utanförliggande verkligheten. Verkligheten är vad man nymornad och småfrysande möter när man på stela ben knallar ut ur biografen.

Den vuxne för in leken på alla områden. Till och med fingrarna blir förvandlade till personligheter. Foto Stig-Göran Nilsson, Tiofoto.

”Titt-ut” – ett sätt att ta kontakt under hela livet. Foto Bengt-Göran Carlsson, Tiofoto.

LEK GENOM HELA LIVET

Lek kan betraktas som ett symbolspråk med samma rötter som talspråket och det två- och tredimensionella bildspråket. Man vet att lekspråk och talspråk utvecklas parallellt. Men lekspråket har ett försprång och kan vara ett alternativt kommunikationsmedel. Barn kan i lek uttrycka mycket mer och uttrycka sig mer korrekt än de kan göra i ord. Varje barn är fött med en förmåga att leka – precis som de är födda med en förmåga att tala. Men för att det skall bli ett utvecklat språk, så måste vi tala med barnen, lyssna på dem och läsa för dem. För att leken skall bli utvecklad, måste vi leka med barnen, lära dem skilja ”på lek” från ”på riktigt”, lära dem hur man gör när man låtsas, lära dem att ”lag, lag, lag” entonigt betyder att nu lagar jag bilen, lära dem att ”Då var du storsyster och jag var lillasyster ” betyder att vi skall leka detta.

När det lilla barnet är fem-sex veckor inträffar något. En dag ser babyn på oss med en ny blick, som inte väjer undan. Barnet står vidöppet och berett att ta emot oss i sin värld. Då börjar man prata med ljus Marilyn Monroe-röst och barnet svarar med ett leende. Detta leendet är så härligt, att vi vill försöka framkalla det gång på gång. Vi pussar på magen, bubbelibubbar, biter i pyttetår och säger ”Nu pussar jag ihjäl dig” eller ”Nu äter jag upp

dig” och andra hemska saker. Och med ansikte, röst och mimik talar man om att ”Detta är inte vad det ser ut att vara. Det är lek.”

På område efter område för man in leken. Man hystar barnet i luften, skrämmar det på lek ”Nu kommer jag och tar dig”, man pussar Nalle godnatt och låter dockan smaka. När barnet sitter och river i tidningarna, tolkar man det som lek ”Du läser då tidningen med besked!”. När de bankar i kastrullen frågar vi ”Vad lagar du för mat? Får pappa smaka?” Vi vinkar adjö, när de deklarerar att de skall ta bilen och handla, manar dem ”Kör försiktigt!” och undrar vad de köpt, när de kommer hem.

Den första regellek, som ettåringen behärskar och kan variera till fulländning är ”titt-ut”. Den uppstår i samspelet mellan barnet och vuxna eller äldre barn och är under hela livet ett sätt att ta kontakt.

Så här har vuxna gjort med sina små barn i alla tider. Drottning Blanka, som lät sin son Håkon rida ranka, dog 1363! Barn som får denna start av sina föräldrar, av andra vuxna eller äldre barn runt omkring sig, får tillgång till en förtrollad värld, där allt kan hända. De skapar sig inre bilder, som blir allt klarare och tydligare ju mer de leker. För det som sker, det sker ju inne i

Kan en vuxens samvaro med barn vara rikare än så här? Foto Peter Segemark.

Man söker spänning genom att låtsas hotande faror. Jaga-leken varar livet igenom och är ofta en introduktion till kärleksleken. "Hök och dufva", J.W. Wallander 1861.

barnens huvud. För sin inre blick transformeras världen. Stolar i rad blir en buss. Några stenar och kvistar markerar ett hus med vardagsrum kök och badrum. Barnen blir lejon, hästar och kani-
ner genom att bara säga det. "Då var jag en häst" – så blir han en häst.

I början är den vuxne bästa lekkamraten. Under hela uppväx-
ten älskar barn när vuxna leker med dem. På Nordiska museet såg jag en pappa rida på den stora trähästen utanför Lekstugan. Den lilla dottern sprang ivrigt runt omkring. "Då åkte du på vägen, säger vi, och jag kom gående." instruerar hon sin pappa. "När du fick se mig, så bjöd du mig att åka". Hon springer i väg

bort i utställningshallen. Pappan smacker åt hästen och rider i väg. Så kommer flickan tillbaka. "Hej! Är det du som kommer gående" säger pappan. "Vill du stiga upp i vagnen, så får du åka ett stycke?" – "Tack, tack!" Flickan klättrar upp i vagnen och sätter sig tillrätta. Pappan smacker på hästen och iväg far de. Ett inåtvänt, lyckligt leende spelar över flickans läppar.

När jag gått runt och tittat på allt i Lekstugan och handlat av barnen i affären höll de fortfarande på att leka häst och vagn därute.

Den som en gång lärt sig leka bär lekförmågan med sig genom hela livet. I en lekvänlig miljö, där barnets lek blir bejakad och stimulerad blir leken alltmer komplex och varierad. Låtsasleken, som är den mest högtstående, kan bli lika komplicerad som livet självt. Skolbarn kan leka en lek som fortgår i dagar och månader. Om inte en oförstående rationell omvärld tvingar dem att bli brådmogna och vuxna i förtid.

De lekar som vi delar med de högre stående djuren försiggår ganska oförändrade genom livet. Att jaga varandra på lek, skrämmas och hota på lek och bråkleka, dvs. slåss på lek, verkar vara grundläggande lekar. Barn i alla åldrar älskar att man jagar dem på lek. Ofta är jagaleken en introduktion till kärleksleken

"Rövkrok" – en bråklek för vuxna. Foto Mathias Klintberg 1914. Kommunarkivet, Visby.

(drängar jagar pigor mellan hövolmarna i gamla svenska filmer). Vill vuxna lätta på stämningen skräms de ofta på lek ("Sitter ni här och latar er?" – med hotfull lekröst). Vuxna karlar skuggboxas, när de är på gott humör.

Vuxnas lek är ofta dold för andra. En pensionerad dam brukar fördriva trista bussresor med att låtsas att hon är någon annan, ibland en betydande person på väg till ett viktigt sammanträde. "De andra tror att jag är en vanlig tant" fnissar hon.

Det finns mycket litet dokumenterat om vuxnas lek och fantasier. Jag har mött vuxna, som sörjer över att de inte kan ge sig in i leken på samma sätt som förr. Själv ser jag även utlöpare till leken i fantasier och dagdrömmar, det inre samtalet, i vilket man minns, planerar, skäller ut folk, argumenterar, är romantisk och upplever härliga händelser med samma koncentration och harmoni som i leken. På en föreläsning i en kommun deltog en barnomsorgschef. Hon kom fram och var entusiastisk. Vi fick ögonblicklig kontakt. Jag vet inte vem av oss som sa att vi nästan alltid var förälskade i någon – på låtsas. "Länge var det P G Gyllenhammar," sa hon "Men när han engagerade sig i politi-

Tar man i för hårt eller håller nere den andre för länge, så bryts leken och det blir slagsmål på riktigt. Foto Ulf Sjöstedt, Tiofoto.

ken, då sa jag, att skulle det vara på det här sättet, så fick han se sig om efter någon annan.”

Andra utlöpare från en utvecklad låtsaslek är diktandet. Maria Gripe säger i en intervju att hon måste bli Elvis igen för att kunna skriva om honom. Hon måste tänka som han, känna som han annars går det inte. Hon måste låtsas att hon är Elvis. En åttioårig dam, som börjat skriva på gamla da'r och som fått en novell prisbelönt, intervjuades i radio. Hon sa då ”Jag skriver när jag har tråkigt och är less. Då blir jag glad. Det är så roligt! Det är som att gå på bio.”

Leken är alltså en vägröjare och förberedare för kulturen och de sköna konsterna. De sköna konsternas symbolspråk och lekens har många gemensamma drag: förvandlingarna, det speciella medvetandetillståndet, hängivelsen, självförglömmelsen, tidlösheten och att de är sin egen belöning. Några av oss blir författare, de flesta är nöjda med att läsa det andra skrivit. Andra blir konstnärer, de flesta nöjer sig med att uppleva konst, skapa ett hem, en arbetsmiljö. Några blir forskare, de flesta är nöjda med osystematiska iakttagelser. Alla pratar vi och uttrycker vi våra känslor och tankar i ord, och de som fått utveckla sin låtsaslek blir goda berättare. I låtsasleken lär man sig berättargrammatiken och hur en bra story skall vara.

LEKENS FÖRUTSÄTTNINGAR

För att överhuvudtaget kunna leka måste man kunna förstå att allt inte är vad det ser ut att vara, förstå dubbelheten i tolkningsmöjligheterna. Man måste förstå andras leksignaler och själv kunna förmedla lek till andra. Man måste ha upplevt lekens medvetandetillstånd och kunna försätta sig i det.

Förutsättningen för att leken skall fortgå och utvecklas är att harmonin i leken bevaras. När barn leker ensamma är detta sällan något problem. E. H. Erikson kallar ensamleken för mikrosfären. Lek i ensamhet blir en ”oumbärlig skyddshamn för reparationer av illa farna känslor, efter stormiga tider på samvarons hav”. När de leker med andra barn måste viljor och idéer samordnas. Det är inte alltid lätt. Men ibland hittar man en syskonsjäl och då flyter leken utan avbrott.

För att kunna gå in i leken måste man lämna eller bortse från verkligheten. Den som måste vara vaksam för påhopp, på att

mamma inte skall försvinna eller på vad som händer runt omkring kan inte koncentrera sig på leken och dess dynamik. Därför krävs trygghet i den aktuella situationen. Detta gäller barn som vuxna. Vuxna som känner sig dumma inför andra vuxna vågar inte gå in i barnens lek. Eller de spelar att de leker och gör sig till.

En kvinna mindes att "med vissa kamrater var man trygg och kunde leka även hårda tävlingslekar, därför att man visste att de aldrig skulle utnyttja ett övertag eller ge en skulden för någon miss eller få en att skämmas. Med andra vågade man inte gå in i den enklaste lek. Man kunde aldrig veta...".

Lekens harmoni störs alltså av maktkamp, övergrepp, översitteri och ojämlikhet. För att behålla harmonin måste man kunna hålla de sociala lekreglerna: samförstånd, ömsesidighet och turtagande. Grunderna till dessa lär barn sig i den tidiga leken med vuxna. De finslipas sedan i lek tillsammans med kamraterna.

Samförstånd innebär att båda är införstådda med att de leker och vad de leker. Det är inte roligt att leka, när man är ledsen. Den vuxne blir irriterad på inbjudan till gömmalek, när det är bråttom till bussen.

"Birgitta, Birgitta! Erik har bundit Jonte och han vill inte det!" Malin är upprörd. Jag går fram till Jonte som ligger som en död sill med ett hopprep virat runt kroppen. "Jonte, leker ni?" Nästan omärkligt blinkar Jonte med ena ögat. "Det är inte farligt. De leker", tröstar jag Malin. "Men han sa att han inte ville!" försvarar sig Malin. För det hörde till leken att låtsas som om det inte var någon lek.

Ömsesidighet innebär att alla är på jämställd nivå oberoende av ålder och styrka. Leken växer fram i gemensamt samspel. Lekskickliga barn anpassar sig självklart till de yngre, när de leker med dem.

På daghemmet leker nioårige Hannes med knappt tvåårige David. De leker bråklek på den mjuka mattan. De skrattar och ropar oj, oj, och hjälp, hjälp. Leken slutar med att David sitter gränsle över en storskrattande Hannes. Som Mowgli på Baloo. Hannes lägger sin styrka åt sidan och låter sig besegras. För målet är inte att vinna. Målet är att leka.

Lek och skapande utmärks av ett förändrat medvetandetillstånd, som präglas av stor koncentration. Foto Miriam Klyvare, Tiofoto.

Turtagande betyder att ibland är det du, ibland jag, som bestämmer eller tar initiativ. Leken får form av en dialog mellan två som

för tillfället är jämbördiga. Är det obalans i makt eller vems initiativ som skall gälla går den förfördelade ut ur leken med ett "Då är jag inte med!"

Josefin spelar dockteater bakom fätöljen med ritade och utklippta pappersdockor på piprensare.. Hon spelar pjäsen om "Familjen med de busiga barna". Anders och lilla Mia är ute och leker kull. Anders kullar Mia gång på gång. "Nej, då vill jag inte vara med! Mamma, mamma! Anders bara kullar mig hela tiden och jag får inte ta honom." – "Anders, Mia är så liten. Hon kan inte springa så fort. Du får låta henne ta dig ibland. Du är ju tretton år." – "Det tänkte jag inte på, förlåt" låter Josefin Anders säga. Barn vet förutsättningarna för lek.

I bråkleken känns varje överträdelse av lekreglerna på kroppen. Om den ene håller fast den andre för länge eller inte lyssnar till hans "Aj, aj!" blir det bråk på riktigt. Så även mellan kattungar. Turas man om att vara den starkaste, blir man dödspolare. "Dom bråkar och slåss och är ALLTID sams" var Saras omdöme om lillebror och hans nye kompis.

Lekreglerna gäller även för vuxna när de deltar i barnens lek, annars blir de lekförstörare.

Lek är motsats till krav på prestation – men leder till kompetens. Prestation är "på riktigt". Då man skall prestera, är uppmärksamheten riktad utåt. I lek är det de inre föreställningarna som gäller. Lek är också motsats till tävling och spel. I tävling drivs kravet på prestation till sin spets. Den leder till utslagning av dem som inte består provet. Om man inte leker att man tävlar förstås. Att leka "spela fotboll" och leka OS hotar inte lekens harmoni. Man kan leka motståndare inom lekramen och man kan vara det, men då utanför den.

I tävling och spel kan man fuska. Lek är fusk! säger Johan Asplund.

Lars-Magnus Engström, professor i idrottspedagogik, pekar på skillnaden genom att visa på vad föräldrar frågar sina barn efter ett träningspass i knatteidrotten. Frågar de "Har du haft roligt?" är svaret beroende av vilket lag som vann. Därför frågar de "Hur gick det?". När barnen varit nere på ängen och kickat boll är denna fråga helt irrelevant, för de vet inte vem som vann. Men de vet att de hade roligt!

När barn leker på skolgården, på ängen eller i parken, leker de inte utslagningslekar. De väljer inte lag. De "palar" eller "räk-

nar". På så sätt får alla chansen. Margareta Forsgård, som studerat skolbarns lekar på skolgården, fann att utslagningslekar som brännboll med valda lag inte lektes då barnen själva bestämde. Däremot lektes lekar där det gällde att vara en bra kompis för att kunna rädda någon genom att ge en vink etc. Lekar där någon vinner och några förlorar ger ofta trist eftersmak och kan resultera i översittarattityder eller underlägsenhetskänslor. Dessa lekar undviker barnen. Däremot söker de spänning genom att låtsas hotande faror. De smyger, aktar sig, tar risker, håller ihop mot fienden, fritar dem som åkt fast. Blir man sedd eller tagen sker det med ett skratt. Det är ju på lek. "Nu är det min tur att vara". Hotande och hotade växlar ständigt. I dessa lekar behövs ingen domare. Barnen håller reglerna självmant och reagerar omedelbart om någon bryter mot dem. Samtidigt kan lekskickliga barn göra stora eftergifter och kompromisser för att leken skall fortsätta. De äldre kan börja med handikapp för målet är inte att vinna, målet är att leken skall vara länge.

Jag skulle informera om mitt forskningsprojekt på ett föräldramöte på daghemmet. En av föräldrarna visade sig vara en av våra mer kända professorer. Efter kaffet och före min information hade personalen tänkt att vi skulle leka en namnlek, som går till så att en står i mitten med en tidning i handen och slår på någon i ringen. Om den personen snabbt säger ett annat namn, så måste den i mitten vända sig till den. Så snart någon blir slagen innan han hunnit säga ett annat namn, så får han stå i mitten. Jag var fast besluten att inte göra bort mig. Jag klämde in i huvudet föreståndarens namn. "Så snart någon säger Birgitta, så säger jag Gunilla!" tänkte jag. Efter en stund säger professorn "Det här var en dum lek. Det är ju bara att bestämma sig för ett namn." Då slog det mig att han inte lekte! Och inte jag heller! Otrygga och prestationsinriktade vågade vi inte ge oss hän i leken som de andra, vilka skrattade och gjorde bort sig på löpande band. Det var ju bara på lek! Som en bieffekt lärde de sig de andras namn, medan professorn och jag bara kunde de namn som vi lärt oss förut.

Eftersom leken bygger på de inre föreställningarna och dessa sällan har stöd i miljön runt barnet, så är den lättstörd. Framför allt gäller det låtsasleken, som helt bygger på föreställningar. Att hålla i minnet vem jag är, vilka de andra är, vad som är vad, var man är och vad som skall hända kräver koncentration och med

Teckning av Christina Alvner.

det ostördhet. Om barn tvingas ut ur lekramen för ofta, störs den inre uppbyggnaden av leken. Det är som att bli störd i ett intressant samtal eller när man läser en bok. Man tappar tråden.

Barn har lite olika knep att behålla ostördheten. En åttaårig pojke brukar genast dyka in i sitt rum för att leka, när han kommer hem från fritids. En dag när mamman kallar på honom för att det är mat, så går han fram och trycker på en liten punkt på tapeten. "Vad gör du?" undrar mamman. "Jag stänger av videon" blir hans svar. Efter middagen är det bara att sätta på den och börja leka, där han var sist.

De springer undan och leker i angränsande rum, i vrår, under bordet, i skydd av buskaget etc. Eller de skyddar sina inre bilder genom att sänka blicken, gå in i en inre värld och göra sig oåtkomliga. Vissa barn låter sig inte störas. De har lätt att gå in i lekens medvetandetillstånd. Men de flesta behöver ro och samling för att de inre föreställningarna skall träda fram och tingen bli förtrollade så att bandyklubban blir en häst.

POJKAR OCH FLICKOR LEKER OLIKA

Manliga lekforskare ser tydligt övergången från lek till spel, till tävling, till idrott. De ser kampen mellan gott och ont i barnens lekar, mellan jaga och fly, mellan rymmare och fasttagare, attack och försvar. Barn, dvs. pojkar, leker inte Kalle Anka och Musse Pigg men Batman och Zorro för att de tar upp dessa uråldriga problem.

Men för oss som är kvinnor känns dessa problem inte alls så viktiga. För oss var leken mer intima handlingar. Vi gick in i äventyr, vars innehåll var mycket vardagligare om än i fantasins dräkt.

Tre flickor leker Zorro. En är Zorro som rider omkring på sin Tornado, en är Zorros fru och en Zorros barn. Det är Zorros fru som är den drivande i familjen. Hon säger till Zorros barn att "Nu får du gå och lägga dig för nu skall mamma gå på sammanträde."

Så vanvördigt behandlar flickor frågan om gott och ont.

Kvinnliga forskare ser istället övergången från lek till det förtroliga samtalet, till drama, dikt och konst. Vi har andra erfarenheter och i vår lek ingår sällan kamp. Vi leker mer det vanliga livet. I barnomsorgen är övervägande antalet vuxna kvinnor.

Flickornas lek känner vi oss hemma med. Den förstår vi. Pojkarna tycker vi är bråkiga, vi försöker hindra deras vilda framfart i stället för att hjälpa dem att utvidga sin lek. För det är inte alltid lätt att leka TV-lekar, som de inte riktigt förstår.

Jag hämtar Joel på dagis. På hemvägen säger han "Nils är min bästa kompis." – "Vad kul" – "Vi leker hela dagen." – "Vad leker ni?" – "Vi, vi leker krig. Erik (vuxen) säger att krig är hemskt. Det är så hemskt att man inte ens får leka det. Och det vet jag, för jag har sett det på TV. Men, mormor, jag MÅSTE leka krig. Och det är ju bara på låtsas." Ja, det är klart att han måste. Detta är ju männens värld, som är så skrämmande, att när storasyster säger att, när han blir arton år, så skall han in i lumpen för att lära sig skjuta på riktigt, så börjar han gråta.

Flickor leker gärna familj och vardagsliv. Foto Nils-Johan Norrenlind, Tiofoto.

Flickors rangordning och strävan efter bestämmande och status är dold och försätlig. Ofta handlar det om öppen maktkamp pojkar emellan. Fyraårige Oskar protesterar mot kvinnoväldet genom att säga "I dag är det killarna som bestämmer! Och du, morfar, du är tjej!" Denna maktkamp sker utanför leken. I leken råder harmoni. Även i krigslek är barnen hjälpsamma och vänliga mot varandra. Man skiljer verkligen på lek och person. Även om leken är aggressiv är barnen vänner. De bearbetar begrepp som hot, farlighet, styrka, kamp, dominans och kontroll. Aggressiva på riktigt blir de då de blir störda eller hindrade.

Oskar är nybliven vän till Manfred, som är rustad till tänderna med leksaksvapen. Oskar har inga vapen och är fascinerad. De springer och skjuter oupphörligen. Efter ett par dar binder Oskar Manfred vid ett träd. "Du var en stackars kanin, säger vi." Oskar tar ett gevär och blir jägare som skall skjuta kaninen. "Nej, hjälp, skjut mig inte!" skall du säga!" instruerar Oskar. "Nej, hjälp, skjut mig inte!" jämrar sig Manfred. "Nej, men din stackare, sitter du fast här? Jag tar mitt gevär och skjuter sönder din kedja. PANG! KSTCH! Nu är du fri!" förklarar Oskar.

Så används vapnen i lekens tjänst.

VARFÖR LEKA?

Varför skall vi låta barn leka och hjälpa dem att utveckla deras lek?

Jag skall inte närmare gå in på den forskning, som visar på lekens välsignelser för barnets utveckling utan bara nämna några. Att framför allt låtsasleken är en intellektuell sysselsättning och en veritabel tankegymnastik, har väl redan framgått.

I leken kan de även öva, pröva uttrycka och lära sig bemästra sin känslorna. Mycken lek handlar om känslor, särskilt de starka farliga känslorna som man måste ha under kontroll; rädsla, skräck, hot och aggression.

De tränar upp sitt språk, för leken bygger på att man hela tiden ger ord åt sina transformationer och fantasier. Annars kan de andra barnen inte förstå vad som är på gång.

I lek bearbetar de sina upplevelser på ett konkret sätt, så att allt blir tydligt och begreppen fast förankrade i verkligheten.

Låt oss titta på den korta leksekvensen utanför Lektugan på Nordiska museet. Hästen och vagnen inbjuder till leken och gör

den naturtrogen. Pappan vet hur man får en häst att gå och stanna. Flickan lär utan pekpinnar. Flickan är både manusförfattare och regissör. Pappan följer hennes instruktioner och visar med sitt rollspel hur man uttrycker sig. Här läggs grunden till berättarkonsten. Det som händer hänger logiskt samman. Båda inspirerar varandra och samspelet är smidigt. Pappan leker på barnets villkor. Båda är så koncentrerade och inne i leken, att de inte noterar att jag står och iakttar dem. Flickans blick och leende när hon sitter i vagnen, visar att hon är djupt inne i leken. Man skulle vilja veta vilka syner, som utspelar sig för hennes inre blick! Kan en vuxens samvaro med ett barn vara mer rik än denna?

Ingen sysselsättning ger barn social kompetens såsom leken. Lek är så tillfredsställande att man är beredd till avsteg och kompromisser för att leken skall fortgå. Inom företag och förvaltningar skickas ledningspersonal på dyra kurser för att lära sig samarbeta med andra. Detta lär man sig alldeles gratis i lek med andra, när man är barn.

För små barn är den vuxne bästa lekkamraten. Foto Anders Lindh, Tiofoto.

Vissa barn kan skapa sig ostördhet för leken varsom helst. Foto Bengt-Göran Carlsson, Tiofoto.

Josefin är ett lekskickligt barn. Hon har hela dagen lekt öken med julkrubans kameler och en brun handduk tillsammans med Joel. Efter middagen säger hon "Kom Joel så fortsätter vi att leka!" – "Nej, jag vill inte" svarar Joel. Josefin försvinner och kommer tillbaka med en papperspåse i famnen. "Joel, om du kan gissa vad som finns i denna, så får du leka med mig." Joel går rakt i fällan. "Det är två kameler och en bok." säger han ivrigt. "Nej, det är stenar. Men du får leka med mig i alla fall." – "Ja!"

Allt detta är väl dokumenterat inom forskningen. Men jag vill sälla mig till dem, som framhåller att det bästa med barns lek är att man lär sig leka, att man lär sig att snabbt försätta sig i lekens medvetandetillstånd, där de inre bilderna blir levande, där man glömmer sig själv och tid och rum. Man lär sig att utvidga sin föreställningsvärld genom att få kontakt med andra världar.

Leken erbjuder en intensiv närvaro och en stark verklighetskänsla. Samma sak är det med böckernas värld och konstens. För några år sedan såg jag en utställning på Waldemarsudde av Helen Skjerfbeck's konst. I ett rum fick man se hennes självporträtt genom åren. Först den unga stolta konstnärinnan, så äldre och äldre. Porträtten blev skrämmande, när hon målade sig in i döden och inte väjde för förfallet. Det var som om hon tog mig vid handen och sa "Så här är det att åldras, bli gammal, sjuk och döende. Men ännu kan jag måla!".

Dessa oändliga möjligheter att gå in i andra världar, lär man sig som barn, när man leker. Den som en gång lärt sig tricket, kan när som helst gå in i lekens värld. Dörren står alltid på glänt. Det är bara att slinka in, när man vill ge livet glans och mening. Då blir allt annorlunda, spännande, härligt som i en förtrollad värld.